

LENNART SJÖBERG:

Kvoturval – ett orättvist system

Kvoturvalet till högre studier är orättvist och ineffektivt. Resultatet blir helt beroende på vilka man konkurrerar med inom den egna ansökningsgruppen. Systemet måste därför avskaffas skriver Lennart Sjöberg, professor i psykologi vid Göteborgs Universitet. Han granskar olika urvalsmetoder och konstaterar att det enda som inte ger meritpoäng för närvarande är studier. Betyg är den bästa informationen för urval. En kombination av lämpligt vägda betyg och testresultat är både rättvis och skapar goda förutsättningar för en effektivt bedriven högre utbildning.

Om man har flera sökande än platser till en utbildning måste man uppenbarligen göra ett urval. Två problem blir aktuella när man skall göra ett sådant urval, nämligen vilken information som man skall gå på och hur den skall sammanvägas till de slutliga besluten om antagning. Det nuvarande svenska systemet för urval till högre utbildning har mycket diskutabla inslag i båda avseendena. Jag skall här behandla dem i tur och ordning.

Information för urval

Den enklaste formen för urval är lottning, men nackdelarna med den metoden är uppenbara. Vid användning av lottning frånhänder man sig möjligheterna att styra urvalet, tex så att man i första hand ger chansen till dem som har bättre studiebegåvning. Det är också fränstötande att grunda viktiga beslut på en ren slump. Någon form av information måste man alltså gå på, men vilken?

Information i form av skolbetyg har traditionellt visat sig vara användbar för att göra prognoser av studieresultat till högre utbildning. Prognoserna är naturligtvis inte perfekta, men det är de inte för någon form av information som är tillgänglig om individerna. Betyg kan kompletteras med testresultat och därigenom kan en blygsam men kanske i vissa situationer viktig förbättring erhållas.

Betyg och test har utsatts för en intensiv kritik under 70-talet. Man har ansett att test skulle vara missvisande och gynna vissa grupper sökande på bekostnad av and-

ra. Forskning på området tyder emellertid på att detta inte är fallet generellt sett. Om man tex jämför svarta och vita i USA finner man att det snarast är tvärtom: de svarta gynnas av testen och inte de vita. En aktuell sammanfattning av forskning som belyser detta förhållande ger Arthur Jensen i sin bok "Bias in Mental Testing".

När det gäller skolbetyg har kritik framförts som i mångt och mycket är likartad med den som framförts mot test. Att enskilda lärare kan vara orättvisa eller att lärare varierar i kravnivå är knappast något "bevis" för att betygen skulle vara oanvändbara. Felkällor påverkar alla former av information som vi har om mänskliga individer och det är en rent praktisk fråga hur mycket information som kan användas trots dessa felkällor. Genom användning av betyg för urval åstadkommer man också en styrning av studierna så att eleverna verkligen arbetar i de ämnen som anses vara betydelsefulla för framgång.

Bedömningar av personlighetsdrag som baseras på tex intervjuer eller personlighetstest visar sig sällan vara lika användbara som betyg och test på intellektuell förmåga. Det finns heller inget stöd för den populära uppfattningen att betyg och test skulle gynna en "ensidigt intellektuell" personlighetstyp.

En annan faktor som fått en oerhört stor betydelse i det svenska urvalssystemet är arbetslivserfarenhet. Detta är en aspekt som huvudsakligen hänger ihop med hur gammal man är, alltså hur länge man haft chans att skaffa sig poäng via arbetslivser-

farenhet. Ju längre tid som går desto flera personer skaffar sig naturligtvis maximal poäng i detta avseende, varefter dess inverkan på urvalssystemet helt enkelt blir att det uppstår ett kösystem så att man måste vänta ett visst antal år innan man kan komma in på högre utbildning efter det att man har slutat sina gymnasiestudier. Vad man än tycker om ett sådant system, så inte går det att resonera till dess förmån utifrån några önskemål om förbättrade utbildningsresultat eller från rättvisesynpunkt. Om man tillåter arbetslivspoäng att slå tillräckligt hårt uppkommer naturligtvis de bisarra konsekvenser som för närvarande då och då beskrivs i pressen när det gäller urval till läkarutbildning. Man tar in sökande som kommer att gå i pension lagom till att de är klara med utbildningen.

Dessutom bedöms arbetslivserfarenhet i Sverige på ett sätt som tycks sakna motstycke i andra länder. Ingen åtskillnad görs mellan relevant och irrelevant erfarenhet. Det enda man inte kan få meritpoäng för under denna rubrik tycks vara - studier! Det ofta uttalade antagandet att arbetslivserfarenhet skulle ha ett positivt meritvärde ("tillföra värdefulla erfarenheter") tycks sakna empiriskt stöd.

Om man baserar urvalet till högre utbildning på betyg och test, gör man ett så gott urval som det över huvud taget är möjligt att göra med nuvarande kunskaper om mätning av individuella egenskaper. Man kommer också att gynna dem som skaffar sig bättre förkunskaper i gymnasieskolan och detta torde på ett positivt sätt

Kvoturval – ett orättvist system

påverka både arbetsatmosfären i gymnasieskolan och resultaten i senare utbildning. Det är väl känt att intresset för studier vaknar när man arbetar och därigenom når framgång. Om man belönas för en aktivitet som är ett uttryck för kunskap eller förmåga väcks och bibehålls intresse.

Påståenden om betygsjakt och konkurrenshets framförs ofta slentrianmässigt mot betygen. En del av denna kritik kan vara berättigad med tanke på den tidigare användningen av relativa betygsskalor. Man har emellertid sedan länge insett det olämpliga med relativ betygssättning. Om lärarna sätter betygen efter kravnivåer istället för jämförelser mellan elever behöver en elevs goda prestationer inte vara ett hot mot hans kamrater. (Att sedan alla inte kan komma in på den i första hand önskade formen av högre utbildning är naturligtvis en annan historia).

Betyg och begåvnings-test är den bästa information vi har att gå på vid urval. Det är också rättvist att de som har de bästa förutsättningarna att lyckas blir antagna. Påståendena om att vissa grupper missgynnas av betyg och test, att betygen skapar konkurrensmentalitet o dyl, är mycket svagt underbyggda.

Urvalsregeln

Den enda rimliga utgångspunkten för ett urvalssystem är att varje individ bedöms utifrån sina egna förutsättningar och kunskaper, alltså utan hänsynstagande till social härkomst och andra former av grupp-tillhörighet. Förutsättningen för att denna

regel skall kunna tillämpas är att det föreligger någon form av jämförbar kunskap om individerna. Om man har sökande från både 3- och 2-åriga linjer inom gymnasiet som delvis genomgått olika studiekurser i vissa ämnen, så kan det vara svårt att utan vidare se hur en sådan jämförbarhet skall kunna uppnås. Detta var ett skäl som man i början av 70-talet anförde för införande av sk kvoturval. Kvoturvalet innebär i princip att proportionerna i den utvalda gruppen avspeglar proportionerna i gruppen av sökande när det gäller fördelningen på olika grupper med varierande studiebakgrund. Det finns emellertid med användning av kvoturval ingen som helst garanti för att en person på en viss kvalifikationsnivå bedöms likartat i de skilda ansökningsgrupperna. Resultatet blir helt beroende på vilka övriga sökande man konkurrerar med inom sin egen ansökningsgrupp. Om man tex råkar tillhöra en grupp som har en genomgående låg betygsnivå kan man bli antagen trots att man i själva verket gjort en ganska medelmåttig prestation jämfört med sökande i en annan grupp.

Kvoturvalet kan ge upphov till åtskilliga egendomliga och icke önskvärda effekter: taktiska linjebytten i gymnasiet, taktiska ansökningar för att gynna kamrater, sämre studieförutsättningar hos den utvalda gruppen med följden att man skapar ett tryck på högskolan att ytterligare sänka kraven, etc. Beroende på statistiska egenskaper hos fördelningarna av de sökandes meriter i skilda kvotgrupper kan man få oförutsedda och rent bisarra effekter, tex

att bättre förkunskaper ges negativ vikt vid urvalet.

Kvoturvalet är alltså orättvist, ineffektivt och till sina effekter svårgenomskådat. Det är närmast förvånande att det ännu används. Alternativa metoder finns och skall beskrivas här, men först måste vi beröra UHÄ:s försök att utvärdera urvalssystemet.

UHÄ:s utvärdering

Inom UHÄ gjordes en första utvärdering av urvalssystemet ganska snabbt och en slutrapport förelåg redan 1979 (UHÄ-rapport 1979: 13). Denna utvärdering saknar inte förtjänster, men den är också uppenbart otillräcklig. De tre målsättningar man i första hand arbetat med är (1) utjämning i rekrytering med avseende på kön, ålder och social bakgrund, (2) främjande av återkommande utbildning och (3) ökad värdering av kunskaper och erfarenheter inhämtade i arbetslivet. Eftersom både (2) och (3) direkt påverkas av införande av meritpoäng för arbetslivserfarenhet är utvärderingen i detta avseende närmast banal. Man ger poäng för arbetslivserfarenhet och utvärderaren kan konstatera att de antagna faktiskt har sådan erfarenhet, liksom de, genom att de är äldre än de antagna i tidigare system, haft större möjlighet att bedriva tidigare studier. Något skäl för att man valt just dessa tre aspekter ges inte. Man har alltså negligerat effekter på utbildningsresultat, liksom urvalssystemets rättvisa. I det sistnämnda avseendet konstateras bara, helt aningslöst, att kvot-

urval skulle vara ett rättvist system, utan försök till argumentation eller antydning till insikt om avgrunderna i detta påstående.

Fö är utvärderingen på vissa punkter ganska upplysande. Det politiska spelet som föregick systemets införande antyds. Den slutliga, och avgörande, utformningen tycks ha gjorts av en liten grupp personer "i regeringskansliet", och någon remissbehandling förekom ej. (Med kännedom om hur man tidigare negligerat remisskritik var det kanske lika gott att man inte än en gång inbjöd till meningslöst arbete.) Att de ansvarigas insikter i urvalsproblem inte kan ha varit speciellt djupgående framgår också tydligt av sådana sannolikt ej önskade eller förutsedda effekter som minskade chanser för kvinnliga sökande (genom föreningsmeriternas stora effekt vid urval till hårt spärrad utbildning) och ökad social selektion bland de antagna till hårt spärrad utbildning som kom direkt från gymnasieskolan. Det fromma önskemålet om ett överskådligt och för de sökande begripligt system kan ej ha gynnats av de bestämmelser och tillämpningsföreskrifter som gäller. Enligt UHÄ-rapporten "omfattar tillträdesbestämmelserna inte mindre än 167 olika regler av olika 'dignitet'" och därtill kommer "ett stort antal" tillämpningsföreskrifter (sid 165). Vissa effekter är ganska subtila, tex nyttan av att tillhöra flera kvotgrupper än en. En del av de sökandes förvirring torde framgå av att åtskilliga ansöker till utbildningar som de ej är behöriga till och att de uppger att de avser ansöka på nytt trots att de ej skaffat sig

sådan behörighet. Kanske räknar de med att det någonstans bland de 167 reglerna och snårskogen av föreskrifter skall finnas någon liten för dem vänlig kvoteringsbestämmelse. Systemet har också vissa inslag som är subjektiva, t ex vid bedömning av sökande med utländsk utbildning, men detta diskuteras ej kritiskt. En annan aspekt som är betänkelig är omöjligheten att kontrollera 10 000-tals intyg om arbetslivserfarenheter.

Alternativen till kvoturval

Urvalsproblemen inom den svenska högskoleutbildningen beror till stor del på att man drastiskt sänkt behörighetskraven – en sänkning som inte föregåtts av några sakliga överväganden utan som enbart varit ideologiskt motiverad (som så mycket annat i svensk utbildningspolitik). Genom att man sänkt kraven har man också bredat basen för urval i den bemärkelsen att sökande med vitt skilda studierfarenheter och förkunskaper alla betraktas som behöriga. Ett rättvist urvalssystem måste emellertid, som vi ovan sett, bygga på information som är jämförbar. Detta är inte fallet beträffande betyg från olika gymnasie-linjer, t ex från 2- och 3-åriga linjer.

Ett sätt att nå jämförbarhet är att beräkna en justerad betygspoäng så att man uppnår samma förväntade studieresultat oavsett vilken linje som betyget baserats på. Detta förutsätter ganska omfattande undersökningar av studieresultat för studerande med olika bakgrund inom gymnasieskolan. Urvalet skulle emellertid kunna

baseras på en sådan justerad betygspoäng om sådana undersökningar genomfördes.

Troligen måste dock enklare modeller tillgripas. Ett förslag är att multiplicera betygen med en faktor som bestäms av den mängd arbete i varje ämne som betyget ifråga bygger på. Mängden arbete kan enkelt mätas som antalet lektionstimmar i gymnasiet sammanlagt under de två till fyra årskurser som den sökande bedrivit gymnasiestudier. Ett betyg på en två-årig linje kommer då i allmänhet att bli mindre värt än ett betyg på en tre- eller fyra-årig linje, men detta är en rimlig konsekvens med tanke på att de sistnämnda studierna ger bättre förkunskaper och med all sannolikhet medför en bättre prognos. Mängden arbete kan tyckas vara ett rent kvantitativt mått, men eftersom kurserna blir mera avancerade ju längre man studerar så uttrycker måttet också en nivå- eller kvalitetsaspekt. Metoden kan givetvis kombineras med att man även åsätter betygen vikter som är olika beroende på vilken högre utbildning som ansökan avser. Detta är i själva verket högst önskvärt. Det är sålunda mycket rimligt att man vid urval till teknisk utbildning lägger speciell vikt vid matematik och naturvetenskap, för att ta ett betydelsefullt exempel.

Urval kan också baseras på test. Stora resurser har redan lagts ned på att konstruera ett särskilt högskoleprov av typ begåvnings-test. Detta prov skulle kunna användas ensamt eller i kombination med betyg, som kunde viktas enligt ovanstående förslag.

Det är alltså fullt möjligt att med hjälp

av lämpligt vägda betyg och testresultat göra ett urval som både är rättvist och skapar goda förutsättningar för en effektivt bedriven högre utbildning. I det hårdnande ekonomiska klimat som vi nu upplever

är det hög tid att tänka om i utbildningspolitiken, att göra oss av med ett urvalssystem som är orättvist och ineffektivt. Vi måste avskaffa kvoturvalet.

GÅ PÅ CITATJAKT

Deltag i Svensk Tidskrifts citatinsamling. Vinn en bok.

Fem år har gått sedan Rudolf Meidner presenterade sitt förslag till löntagarfonder. Sedan dess har det socialdemokratiska partiet, LO och dess förbund, TCO-kansliet och många enskilda lämnat sina bidrag till en allt mera mångfacetterad och yvig fonddebatt. Det har blivit en debatt som på socialistisk sida spänt från de socialdemokratiska och fackliga radikalernas ohöjda maktsträvanden till Olof Palmes och valstrategernas försiktiga och mjuka folkhemsfonder. Den röda tråden – att ge socialdemokraterna och facket en slutgiltig och orubbad maktposition i vårt land – har hela tiden funnits där, om än inte alltid så iögonfallande.

Det finns en lång rad citat ur den socialdemokratiska dagspressen, fackets tidskriftsflora och den långa raden kongresser, partistämmor samt sist men inte minst den stora mängden propagandaskrifter. Citat som säger mycket mer än långa artiklar och referat. Svensk Tidskrift kommer att i början på nästa år publicera en citat-samling som visar vad löntagarfondernas förespråkare ytterst syftar till med sina fondförslag. Vi vill komplettera citatsamlingen med hjälp av vår läsekrets för att göra den så allsidig och belysande som möjligt.

Till var och en som först lämnar ett publicerat citat kommer vi att sända en bok som tack.

Sänd in Dina förslag senast den 31 december 1981 till Svensk Tidskrift, Linnégatan 28–30, IV, 114 47 Stockholm.